

İKLM DEĞİŞİMİNİN GÜVENLİK BOYUTU VE ORTADOĞU'YA ETKİLERİ

ACLIMATE CHANGE FROM A SECURITY PERSPECTIVE AND ITS EFFECTS ON THE MIDDLE EAST

ORTADOĞU STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
CENTER FOR MIDDLE EASTERN STRATEGIC STUDIES
مرکز الشرق الأوسط للدراسات الاستراتيجية

İKLİM DEĞİŞİMİNİN GÜVENLİK BOYUTU VE ORTADOĞU'YA ETKİLERİ

CLIMATE CHANGE FROM A SECURITY PERSPECTIVE AND ITS EFFECTS ON MIDDLE EAST

ORSAM Su Araştırmaları Programı: 2

Mart 2011

ISBN: 978-605-5330-33-0

Ankara - TÜRKİYE ORSAM © 2011

ORTADOĞU STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

Tarihçe

Türkiye’de eksikliği hissedilmeye başlayan Ortadoğu araştırmaları konusunda kamuoyunun ve dış politika çevrelerinin ihtiyaçlarına yanıt verebilmek amacıyla, 1 Ocak 2009 tarihinde Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) kurulmuştur. Kısa sürede yapılanan kurum, çalışmalarını Ortadoğu özelinde yoğunlaştırmıştır.

Ortadoğu’ya Bakış

Ortadoğu’nun iç içe geçmiş birçok sorunu barındırdığı bir gerçektir. Ancak, ne Ortadoğu ne de halkları, olumsuzluklarla özdeşleştirilmiş bir imaja mahkum edilmemelidir. Ortadoğu ülkeleri, halklarından aldıkları güçle ve iç dinamiklerini seferber ederek barışçıl bir kalkınma seferberliği başlatacak potansiyele sahiptir. Bölge halklarının bir arada yaşama iradesine, devletlerin egemenlik halklarına, bireylerin temel hak ve hürriyetlerine saygı, gerek ülkeler arasında gerek ulusal ölçekte kalıcı barışın ve huzurun temin edilmesinin ön şartıdır. Ortadoğu’daki sorunların kavranmasında adil ve gerçekçi çözümler üzerinde durulması, uzlaşmacı inisiyatifleri cesaretlendirecektir. Sözkonusu çerçevede, Türkiye, yakın çevresinde bölgesel istikrar ve refahın kök salması için yapıcı katkılarını sürdürmelidir. Cepheleşen eksenlere dâhil olmadan, taraflar arasında diyalogun tesisini kolaylaştırmaya devam etmesi, tutarlı ve uzlaştırıcı politikalarıyla sağladığı uluslararası desteği en etkili biçimde değerlendirebilmesi bölge devletlerinin ve halklarının ortak menfaatidir.

Bir Düşünce Kuruluşu Olarak ORSAM’ın Çalışmaları

ORSAM, Ortadoğu algılamasına uygun olarak, uluslararası politika konularının daha sağlıklı kavranması ve uygun pozisyonların alınabilmesi amacıyla, kamuoyunu ve karar alma mekanizmalarına aydınlatıcı bilgiler sunar. Farklı hareket seçenekleri içeren fikirler üretir. Etkin çözüm önerileri oluşturabilmek için farklı disiplinlerden gelen, alanında yetkin araştırmacıların ve entelektüellerin nitelikli çalışmalarını teşvik eder. ORSAM; bölgesel gelişmeleri ve trendleri titizlikle irdeleyerek ilgililere ulaştırabilen güçlü bir yayım kapasitesine sahiptir. ORSAM, web sitesiyle, aylık Ortadoğu Analiz ve altı aylık Ortadoğu Etütleri dergileriyle, analizleriyle, raporlarıyla ve kitaplarıyla, ulusal ve uluslararası ölçekte Ortadoğu literatürünün gelişimini desteklemektedir. Bölge ülkelerinden devlet adamlarının, bürokratların, akademisyenlerin, stratejistlerin, gazetecilerin, işadamlarının ve STK temsilcilerinin Türkiye’de konuk edilmesini kolaylaştırarak bilgi ve düşüncelerin gerek Türkiye gerek dünya kamuoyuyla paylaşılmasını sağlamaktadır.

ORSAM SU ARAŞTIRMALARI PROGRAMI

Program Hakkında

Su, sadece insanlar için değil ekosistemi oluşturan tüm bitki ve hayvanlar için yeri doldurulamaz, değerli, yaşamın devamlılığını sağlayan en önemli elementlerden biridir. Yeraltı ve yüzey sularından; tarım, taşıma, madencilik, endüstriden içme suyuna kadar, ekonomik amaçlar da dâhil olmak üzere pek çok alanda istifade edilmektedir. Ancak su kaynakları üzerinde, gerek insan faaliyetleri gerek doğanın yarattığı değişimler nedeniyle çift yönlü bir baskı vardır. Özellikle su sıkıntısı olan bölgelerde aşırı nüfus artışı, kırsal kesimden şehirlere doğru artan göç ve bunun sonucunda oluşan nüfus değişimleri, gıda güvenliği, sosyo-ekonomik refahın artması, tarımsal, evsel ve sanayi kaynaklı kirlilik, küresel iklim değişikliği sonucu yağış rejimlerinin değişmesi, hidrolojik döngünün tüm elemanlarını etkilemektedir. Bunun sonucunda su kaynakları gün geçtikçe hem miktar hem de kalite açısından değişime uğramaktadır. Suyun arzı ile tüketim talebi arasındaki uçurum her geçen gün büyümektedir. Su kaynaklarının yönetimine ilişkin sorunlar yaşanırken, çevre sorunlarının da su kaynakları üzerindeki etkisi her geçen gün artmaktadır. Türkiye ve yakın çevresi, ama bilhassa Ortadoğu, söz konusu sorunların en fazla hissedildiği bölgelerdendir.

Diğer taraftan, su kaynağı potansiyelinin yüzde 40'tan fazlası sınıraşan su havzalarında yer alan Türkiye'nin, özellikle Fırat-Dicle Havzaları kıyıdaşı olan komşularıyla ilişkileri büyük önem arz etmektedir. Gerek Türkiye'nin gerek bölge ülkelerinin, bölgesel istikrar ve refahın artışı ile komşuluk ilişkilerinin derinleştirilmesi yönünde harcadığı çabaların hedefine ulaşmasında, su kaynaklarının kullanımı konusunda bilgiye dayalı, iyi niyetli ve aktif bir işbirliği içinde olunması tüm taraflar için elzemdir. Ek olarak, Türkiye'nin, Avrupa Birliği adaylığı sürecinde AB Su Çerçeve Direktifi'ni kendi ulusal mevzuatı ile uyumlaştırma gündemi, önümüzdeki dönemde su politikalarının yeni bir içerik kazanmasını beraberinde getirecektir.

Bu etkenler doğrultusunda, dünyadaki ve Türkiye'nin yakın çevresindeki su gündemine ilişkin güncel gelişmelerin ve su politikalarıyla ilgili trendlerin izlenmesi, elde edilen verilerin analiz edilmesiyle ortaya çıkan aydınlatıcı bulguların kamuoyuna ve karar alıcılara sunulması amacıyla ORSAM bünyesinde 1 Ocak 2011'de "ORSAM Su Araştırmaları Programı" kurulmuştur.

Ortadoğu'da, gerek iklimsel şartlar gerek kaynakların verimsiz kullanımı nedeniyle hidrolojik su bütçesindeki sıkıntıların ve buna bağlı olarak da politik, ekonomik ve toplumsal sorunların büyük artış göstermesi nedeniyle, ORSAM Su Araştırmaları Programı çalışmalarında Ortadoğu bağlantılı konulara öncelik verilmiştir.

ORSAM Su Araştırmaları Programı, su politikaları konusunda farklı hareket seçenekleri içeren fikirler üretmeyi, etkin çözüm önerileri oluşturabilmek için farklı disiplinlerden gelen, alanında yetkin araştırmacıların ve entelektüellerin nitelikli çalışmalarını teşvik edip çeşitlendirmeyi, Türkiye'deki su çalışmalarını literatürünün gelişiminin desteklenmesini amaç edinmiştir.

ORSAM Su Araştırmaları Programı bu kapsamda, bölge ülkelerinde su çalışmalarıyla ilgili olan akademisyenler, sivil toplum örgütü temsilcileri, bürokratlar, devlet adamları, stratejistler, gazeteciler ve işadamlarının Türkiye'de konuk edilmesini kolaylaştırarak, bilgi ve düşüncelerinin gerek Türkiye gerek dünya kamuoyuyla paylaşılmasını sağlamayı da hedeflemektedir.

TAKDİM

Uluslararası ilişkilerde uzunca bir süre hakim paradigma olan Realist okul, kısıtlı güvenlik anlayışı çerçevesinde devletlerin güvenliğini dar bir askeri konsept kapsamında ele almış ve çevre, uluslararası göç, ekonomi gibi alanları ikincil alanlar olarak görmüştür. Ancak bu kısıtlı anlayış gittikçe küreselleşen ve büyüyen çevre sorunlarının çözümü için son derece yetersiz kalmıştır.

Çevre sorunları 1972 tarihli Stockholm Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'ndan sonra uluslararası politikanın gündeminde yer almaya başlamıştır. Günümüzde güvenlik kavramının değişmesi ile birlikte artık çevresel sorunlar devletlerin giderek daha fazla ilgilenmesi gereken birincil politika alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. İklim değişimi de, çevre sorunları bağlamında en fazla dikkat ve ilgi toplayan konulardan biridir. Atmosferin tıpkı bir sera gibi çalışarak dünya ikliminde dengesizlikler ortaya çıkarmış olması, tüm dünyada karamsarlık ve kaygıya neden olmuştur.

İklim değişikliğinin muhtemel sonuçları arasında, su kaynaklarının azalması, tarım ve orman alanlarının yok olması, step ve çöllerin artması, deniz suyunda yükselmelerin oluşması, sellerin artması, erozyon sebebiyle toprağın kalitesinin düşmesi sayılabilir. Tüm bunların bileşimi ile de toplumsal yapının ciddi bir şekilde değişmesi, milyonlarca insanın yerlerinden olması sonucu iklim mültecilerinin ortaya çıkması, ülke içi ve ülkeler arası çatışmaların artması söz konusudur. Ayrıca iklim değişikliğinin sonuçları bölgesel olarak farklılık göstermekle birlikte tüm dünyada etkili olacaktır.

ORSAM bünyesinde kurulan ve faaliyetlerine 1 Ocak 2011'de başlayan ORSAM Su Araştırmaları Programı, bu raporu yayınlarken, yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan soruna ve özellikle Ortadoğu bağlamında konunun artan önemine dikkat çekmek istemektedir. Bu kapsamda İlhan Sağsen tarafından hazırlanan raporumuzu sizlere sunmaktan mutluluk duyuyoruz. Sağsen, çalışmasında öncelikle çevre sorunlarının en önemlilerinden olan iklim değişikliğini açıklamakta, daha sonra güvenlik kavramının değişim sürecini ve iklim değişikliğinin Ortadoğu ülkeleri üzerindeki muhtemel etkilerini incelemektedir.

ORSAM Su Araştırmaları Programı önümüzdeki dönem farklı konu başlıklarında yeni çalışmalar sunmayı hedeflemektedir. Tüm bu çalışmalar hakkında her türlü görüş ve önerilerinize açık olduğumuzu yinelemek isterim.

Hasan Kanbolat
ORSAM Başkanı

İçindekiler

Takdim.....	4
Özet.....	7
Giriş	8
1. İklim Değişimi	9
2. İklim Değişimi ve Güvenlik Boyutu	9
2.1. Teorik Çerçeve	9
2.2. İklim Değişimi-Güvenlik İlişkisi	10
3. İklim Değişimi ve Ortadoğu	12
4. Ortadoğu'da Çevre Güvenliği İle İlgili Gelişmeler ve Girişimler	15
5. İklim Değişiminin Ortadoğu'ya Sektörel Etkileri	16
Sonuç ve Değerlendirme.....	19

Hazırlayan: İlhan Sağsen
 ODTÜ/Abant İzzet Baysal Üniversitesi U.İ.B.
 Araştırma Görevlisi - Doktora Adayı

İKLİM DEĐİŐİŐİMİNİN GÜVENLİK BOYUTU VE ORTADOĞU'YA ETKİLERİ

Özet

Çevre ile ilgili sorunlar özellikle son yıllarda uluslararası gündeme yoğun bir şekilde girmiştir. Çevre sorunları içerisinde de en önemli kabul edilen ve yaşamı olumsuz etkilediği kabul edilen konu iklim deđiőimidir. İklim değişimi, genel olarak, bir zaman diliminde hava şartlarındaki istatistiksel değişim olarak tanımlanır. Birçok nedenle gerçekleşebilecek iklim şartlarındaki deđiőikliklerin, küresel ve yerel etkileri olan uzun süreli ve yavaş gelişen etkiler içerdiği belirtilmektedir. Yapılan bilimsel araştırmalar göstermiştir ki, günümüzdeki küresel ısınmanın temel nedeni, iklimdeki doğal deđiőebilirliliđe ek olarak, insan etkisidir. Artan bireysel ve endüstriyel enerji kullanımı küresel ısınmanın en büyük nedenlerinden biri olarak görülmektedir. İklim değişimi, günümüzde, sadece küresel ve yerel etkileri olan coğrafi bir problem olmaktan çıkmış, aynı zamanda, devletlerin ulusal güvenlik ajandasına giren bir güvenlik meselesi haline almıştır. İklim değişiminin bir güvenlik sorunu haline gelmesi ve başka bir açıdan konuyu ele alırsak da, uluslararası ilişkiler çalışmalarında güvenlik kavramının kapsam ve niteliğindeki değişim uluslararası gündeme yakından bağlı bir süreçtir. Uluslararası güvenlik çalışmalarının popüler olmaya baēladıđı 1940'lı yıllardan beri özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında güvenlik çalışmalarının ana teması baskın teorik yaklaőım olan realizme de uygun olarak, devletler bazında askeri güvenlik tehditleri olarak tanımlanmıştır. Bu durum soğuk savaş döneminin iki ana kutbunun arasındaki nükleer gerilimin azalmasıyla askeri tehditlerin önemi göreceli olarak azalması şeklinde ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde gerçekleşen 1972 BM Çevre Konferansı ile de çevre sorunları bir güvenlik kavramı olarak algılanmaya baēlamıőtır. Çevre güvenlik arasında bir bağ kurulmaya baēlanmış olsa da bu algılama soğuk savaş bitimine kadar marjinal konumda kalmıştır. Çevrenin ve çevre konuları içinde en önemlilerinden biri kabul edilen iklim değişiminin güvenlik ile bağlantısının kurulması Soğuk Savaş bitimindeki gelişmelere dayanır. Soğuk Savaş sonrası güvenlik yeniden kavramsallaőtırılmış ve var olan ulusal güvenlik kavramı yanına, insan güvenliği, çevre güvenliği, enerji güvenliği, gıda güvenliği gibi bir çok yeni konsept eklenmiştir. Böylece, Soğuk Savaş sırasında bir sürdürülebilir kalkınma konusu olarak değerlendirilen ve alçak siyaset (low politics) konusu olarak kabul edilen çevre ve iklim değişimi bir güvenlik meselesi haline dönüşmüş ve yüksek siyaset (high politics) konusu olarak algılanmaya baēlanmıştır. İklim değişiminin bir güvenlik kavramı olarak değerlendirilmesi ve özellikle 21.yüzyılın baēında yaşanan doğal afetler, devletlerin iklim değişimini ulusal güvenlik algulamalarına dahil etmelerine neden olmuştur. Çünkü iklim değişimi hali hazırda var olan problemleri daha da derinleşmesi ve gerilimleri daha da arttırması potansiyeline sahiptir. Güvenlik tehditleriyle karşı karşıya kalacak olan bölgelerden biri de, hali hazırda istikrarsızlıkların yaşandığı, yoksulluk ve kit kaynaklarla mücadele eden Ortadoğu bölgesidir. Kurak ve yarı kurak bir bölge olarak tanımlanan Ortadoğu, iklim değişiminin hayati sonuçlar doğuracağı bir bölgedir. Su kaynaklarının yetersiz olduğu bölgede beklenen sıcaklık artışları ve yağışların azalması ile tarım, gıda, enerji, turizm gibi alanlarda olumsuz etkiler yaşanabileceği tahmin edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak da göç bölgede yaşanabilecek olası problemlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İklim değişiminin bölgedeki olası sonuçlarından bir diğerinin de özellikle kıyı şeridinde yoğunlaşan nüfus için deniz seviyesinin yükselmesi ve içme sularının tuzluluk oranının artması olarak ifade edilebilir.

Giriş

Çevre sorunları, uzun bir süreden beri teknik uzmanların çalışma alanına girmesine ve ilgilerini çekmiş olmasına rağmen, özellikle son yıllarda yoğun bir şekilde uluslararası gündeme girmiştir. Artık günümüzde, artan sayıda insan, insanoğlunun ekonomik ve sosyal eylemlerinin çevreyi tehdit ettiğini düşünmektedirler. Artan küresel nüfus, geniş çaplı sanayileşme, yüksek yaşam standartlarını devam ettirme isteği, artan insanlık ihtiyaçları, kıt kaynaklar ve kaynakların eşitsiz dağılımı çevreyi olumsuz etkileyen faktörler olarak gösterilebilir. Hava kirliliği, asit yağmurları, stratosferik ozon tabakasındaki incelme, biyolojik çeşitliliğin kaybolması ve iklim değişimi, ana bölgesel ve küresel problemlerdir. Bu bölgesel ve küresel problemler, doğal kaynakların sömürülmesi, çevresel bozulma gibi birçok sorunun derecesini ve yoğunluğunu büyük oranda arttırmıştır. Bu çerçevede, eğer uluslararası güvenlik ve küresel ekonomiler dünya siyasetinin iki temel ve geleneksel sorun alanıysa, çevre de üçüncü konu olarak ortaya çıkmıştır.¹

En önemli çevre sorunlarından biri olarak kabul edilen iklim değişikliği, tüm dünyanın veya belli bir bölgenin ikliminin tarih boyunca değişikliğe uğraması demektir. Bir yerin birkaç yıl ile milyon yıl arasında belli sebeplerden dolayı atmosfer ile ilgili niceliklerinin değişmesi iklim değişikliği ile ilgilidir. Bu değişikliklerin nedeni, dünyanın kendisine ait olabileceği gibi, güneş ışığı veya son zamanlarda insan gibi dış etkenlerden dolayı da olabilir. İklm değişimi, insanlığın varlığını sürdürmesi, çevrenin yaşamın devamlılığı, ekonomik gelişme ve yüksek hayat kalitesi gibi birçok konuyu etkileyen kritik bir etmendir. İklm değişikliği, bu hayati özellikleri ve olumsuz etkileriyle yakın bir gelecekte dünyadaki çeşitli bölgelerde anlaşmazlıklara ve hatta çatışmaların yaşanmasına neden olabilecek bir unsurdur. İklm değişimine sebep olan birbirleriyle ilişkili birçok neden vardır. Bunlardan ilki artan dünya nüfusudur. İkinci neden artan ve değişen insan

ihtiyaçlarıdır. Üçüncü neden, uzun dönemli olarak ülkelerin ulaşabildikleri temiz ve tatlı su miktarının sınırlı olmasıdır. İklm değişimi sonucu yaşanması öngörülen kuraklıklar sonucunda zaten kısıtlı miktarda bulunan tatlı su kaynaklarının miktarında azalma olması beklenmektedir. Dördüncü neden artan insan aktiviteleri ve endüstrileşme nedeniyle, artan enerji kaynakları kullanımı iklim değişimine katkısı olan en önemli unsurlardan biridir. Bu birbirleriyle iç içe olan etkenler, iklim değişiminin daha kuvvetli yaşanmasına neden ve etkilerinin hızla yayılmasına neden olmaktadır. Yukarıda sayılan nedenlerle etki belirginleşen iklim değişiminin, küresel, bölgesel ve devletler bazında sonuçları olacaktır. Dünya üzerinde bulunan kıt kaynakların adil dağılmadığı ve bu kaynaklar üzerinde sürekli bir rekabetin yaşandığı bir ortamda iklim temelli yaşanacak kuraklık, sel, deniz sularının yükselmesi, yağışların azalması gibi durumlar özellikle devletler arasında güvenlik sorunları yaratabilecek bir potansiyel taşımaktadır.

Bu bağlamda, iklim değişimi, günümüzde sadece coğrafi etkileri olan bir alan olmaktan çıkmış ve bir uluslararası ilişkiler ve güvenlik sorunu halini almıştır. Devletler iklim değişimini ulusal güvenlik gündemleri içine almışlardır. Dolayısıyla, iklim değişiminin hem bireysel, hem devletler bazında, hem de bölgesel açıdan etkileri ve sonuçları yaşanmaktadır. İklm değişiminin güvenlik boyutunun irdeleneceği bu makalede öncelikle iklim değişimi ve güvenlik boyutu üzerinde durulacaktır. İklm değişiminin güvenlik boyutu irdelenmeden önce, çevre konularının uluslararası ilişkiler güvenlik çalışmalarına nasıl dahil olduğu konusunda bir teorik giriş yapılacaktır. Bu teorik çerçevede, güvenlik çalışmalarının uluslararası ilişkiler içerisindeki yeri ve başlıca teorilerin güvenlik kavramına bakışı kısaca irdelenecektir. Bunun dışında da, tüm dünyayı etkileyen bu sorunun, Ortadoğu'ya olan etkileri incelenecektir.

1. İklim Değişimi

20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, iklim değişimi, çevre konuları içerisindeki en önemli mesele olarak kabul edilmektedir. İklim değişimi, genel olarak, bir zaman kesiti içinde hava şartlarındaki istatistiksel dağılımdaki değişim olarak tanımlanmaktadır. Özellikle çevre politikaları bağlamında, iklim değişimi, günümüzde, küresel ısınmaya işaret eder. Küresel ısınma, dünyanın yüzey havası ve okyanuslardaki ortalama sıcaklığındaki artıştır.² İklim değişiminin ana nedeni fosil yakıtlarının yakılmasından ve atmosfere yoğun CO2 salınımından oluşan sera (greenhouse) etkisidir.³ Güneş'ten gelen ışınların bir bölümü ozon tabakası ve atmosferdeki gazlar tarafından soğurulur. Bir kısmı litosferden, bir kısmı ise bulutlardan geriye yansır. Yeryüzüne ulaşan ışınlar geriye dönerken atmosferdeki su buharı ve diğer gazlar tarafından tutularak dünyayı ısıtmakta olduğundan yüzey ve troposfer, olması gerekenden daha sıcak olur. Bu olay, güneş ışınlarıyla ısınan ama içindeki ısıyı dışarıya bırakmayan seraları andırır. Bu sera etkisini oluşturan gazlara da sera gazları adı verilmektedir.⁴ Bu sera gazları, sera etkisini destekleyen, atmosferde bulunan en çok ısı tutma özelliğine sahip olan bileşiklerdir. Atmosferdeki ana sera gazları, metan, su buharı, azot oksit, ozon ve karbon dioksit olarak sayılabilir. Bu niteliğiyle bakıldığında iklim değişimi, dünya tek bir iklim sistemine sahip olduğu için, tüm devletleri etkileyen ve tüm küreyi ilgilendiren bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda, iklim değişimi, genel bir anlamıyla, birçok nedenle gerçekleşebilecek iklim şartlarındaki geniş çaplı (küresel) ve hayati yerel etkileri olan uzun süreli ve yavaş gelişen değişiklikler olarak tanımlanmaktadır.⁵ İklim değişimi, nedeni ne olursa olsun şeklinde tanımlanmasına karşın, özellikle son dönemde yapılan bilimsel araştırmalar göstermiştir ki, yaşanan küresel ısınmanın temel nedeni, iklimdeki doğal değişebilirliğe ek olarak, insan etkisidir. Artan bireysel ve endüstriyel

enerji kullanımı küresel ısınmanın en büyük nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Yapılan öngörüler küresel sıcaklık değerlerindeki artışın, bu şartlar altında, 2030 ile 2060 arası dönemde 2-5 derece arasında olacağını belirtmektedir.⁶ İklim değişimindeki doğal döngü dışında insan eylemlerinin katkılarının tespit edilmesi ardından, iklim değişikliği, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde "karşılaştırılabilir bir zaman döneminde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkilerini sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik" biçiminde tanımlanmıştır.⁷

2. İklim Değişimi ve Güvenlik Boyutu

2.1. Teorik Çerçeve

İklim değişimi ile güvenlik arasındaki ilişkiye geçmeden önce, nasıl çevre konularının güvenlik çalışmaları alanı içerisine dahil olduğu konusu üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Uluslararası İlişkilerde güvenlik çalışmalarının seyrine bakıldığı zaman konjonktürel değişimlerin çalışmanın nitelik ve kapsamını etkilediği görülmektedir. Devletler arası ilişkilerin kapsamına ve uluslararası camiada yaşanan olayların niteliğine göre aktörlerin algıları değişmekte ve güvenlik çalışmalarının içine hangi unsurların dahil edileceği belirlenmektedir.

Konuya uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinden baktığımız zaman iki dünya savaşı arasında etkili olan İdealist anlayışa göre barış içinde olmak savaşmama halidir ve savaş engellemek için uluslararası hukuktan ve uluslararası örgütlerden yararlanmak gerekir. Realist teori ise barışı savaşmama hali olarak tanımlayan bir güvenlik anlayışına karşı çıkar. Çünkü realistlere göre, barış durumu güvende olmak anlamına gelmez. Realistler devletlerin her an savaş çıkacakmış gibi hazır durumda olmaları gerekliliğinden bahsetmektedirler. Bu nedenle de her devlet kendi güvenliğini sağlamak ve bunun için de alınması gereken

her türlü tedbiri almak durumundadır.⁸ Bu anlayış da bizi her aktörün diğeri için güçlenmesini bir tehdit olarak algılayıp güçlenmeye ve silahlanmaya çalışmasından doğacak genel bir güvensizlik halini tanımlayan “güvenlik ikilemi” kavramına götürmektedir. Bu nedenle de realistlere göre, temel olan devlet güvenliğidir ve tehdidin ana konusu ise askeri konulardır. Bir diğeri teori olan neo-realizme göre ise, önemli olan devletlerin iç yapıları değil sistemsel problemlerdir. Çünkü, uluslararası arenada meydana gelen çatışmaların temel nedeni sistemin anarşik yapısıdır. Bu nokta ile neo-realizm klasik realizmden ayrılmaktadır. Realizm çatışmaların kaynağı olarak insanın kötü, bencil ve güç tutkunu doğasını göstermektedir. 1980li yıllardan sonra ortaya çıkan eleştirel teoriler içindeki eleştirel güvenlik çalışmalarına göre, toplumların önlerindeki en büyük güvenlik problemi var olan kurallar, normlar ve kurumlardır.⁹ Geleneksel güvenlik anlayışında güvenliğin üç ayağını devletler, askeri güç ve statükonun korunması oluştururken, eleştirel güvenlik anlayışında temel olan “özgürleştirme”dir. Bu çerçevede de, birey, adalet ve değişim gibi kavramlar üzerinde durulmuştur.¹⁰

Teorik çerçeve yanında güvenlik çalışmalarının uluslararası ilişkiler içerisindeki gelişimine kısaca bakmak, yine güvenlik iklim değişimi ilişkisini daha iyi anlamak açısından faydalı olacaktır. Güvenlik çalışmaları, stratejik çalışmalar adı altında 1940’lı yıllarda gündeme gelmiş ve uzun yıllar realist uluslararası ilişkiler teorisi hegemonyası altında kalmıştır. Bu bağlamda da, uzun süre güvenlik çalışmalarının konusu devlet merkezli ve askeri konular ile sınırlı kalmıştır.¹¹ 1970’li yıllarda iki kutup arasındaki nükleer gerilimin azalması sonucunda askeri nitelik taşıyan konular önemini göreceli olarak kaybetmiş, güvenlik çalışmalarının konularında kaymalar meydana gelmeye başlamış ve dolayısıyla güvenlik gündemine yeni konular yerleşmeye başlamıştır. Bu konulardan bir tanesi de 1972 Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’nda dile getirilen çevresel güvenlik kavramı olmuştur.

Aynı zamanda, bu dönemde ekonomik açıdan karşılıklı bağımlılık gündeme gelmiş ve ekonomik ve refah meseleleri askeri güç karşısında önem kazanmıştır.¹² Bu açıdan da uluslararası ilişkilerde liberal teorinin gündemde olduğu söylenebilir.

1970’li yılların sonu 1980li yılların başlarında iki kutuplu sistemin ana aktörleri tarafından Avrupa’ya orta menzilli nükleer füzelerin yerleştirilmesi ve Sovyetlerin Afganistan’ı işgal etmesiyle yeniden uluslararası gündem değişmiş ve güvenlik çalışmalarının yine askeri tehditler ve devlet temelli sorunlar bazında kalmasına neden olmuştur.¹³

Soğuk savaşın son dönemlerinde yaşanan yumuşama, iki kutuplu sistemin çöküşü gibi uluslararası sistemde gerçekleşen değişimler, güvenlik çalışmalarının algılanmasında da değişime yok açmıştır. Soğuk savaşın sona ermesiyle beraber, güvenlik gündemi üzerine tartışmalar yürüten yazarlar güvenliği askeri tehditler ötesinde tanımlamışlardır. Bu dönemden itibaren güvenlik kavramı “çok boyutlu” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴

2.2. İklim Değişimi-Güvenlik İlişkisi

İklim değişimi ile güvenlik kavramı arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman ise, sorulması gereken temel soru, “daha önceki dönemlerde iklim değişimi, sürdürülebilir kalkınma altında tartışılan daha düşük yoğunluklu bir konu olarak görülürken, özellikle Soğuk Savaş sonrası neden bir güvenlik konusu olarak algılanmaya başlanmıştır?” olmalıdır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası anlamda güvenlik algılamalarının değişmeye başladığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında baskın olan ulusal güvenlik kavramının yanına, 1989 sonrası dönemde, birey güvenliği, çevresel güvenlik, enerji güvenliği, gıda güvenliği gibi yeni güvenlik kavramları eklenmiştir. Böylece, artık realist teori hegemonyası altında kabul edilen devletlerin güvenliği ve askeri tehditler kabullerinin ötesinde “kimin güvenliği” ve “Neye karşı güvenlik” şeklinde yeni sorgula-

malar gündeme gelmiştir. Artık uluslararası sistemde devlet dışında, bireyin, etnik kimliklerden oluşan toplumun ve ulusun güvenliği temel alınmaya başlanmıştır. Neye karşı güvenlik sorusu üzerine yapılan tartışmalarda da yukarıda belirtildiği üzere yeni güvenlik konuları ortaya atılmıştır. Burada söylenmek istenen şey, ister bireysel ister devlet bazında isterse de uluslararası sistem bazında olsun, Soğuk Savaş sonrasında güvenlik kavramının sadece siyasi ve askeri tehditler çerçevesinde değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve çevresel bir olgu olarak değerlendirilmeye başlanmasıdır. Çevre sorunlarıyla güvenlik kavramını bir arada sistematik olarak ilk kullanan araştırmacı Richard Falk'tur. Falk'a göre, çevresel değişim bir güvenlik meselesidir.¹⁵ Bu dönemde çevre sorunları yavaş yavaş bir güvenlik sorunu olarak görülmeye başlanmasına rağmen, çevre-güvenlik ilişkisinin kurulması Soğuk Savaşın bitimine kadar marjinal düzeyde kalmıştır. "Değişen Atmosfer: Küresel Güvenliğe yansımaları"(The Changing Atmosphere: Implications for Global Security) başlıklı 1988 Toronto Konferansı'nda iklim değişiminin uluslararası güvenliğe etkilerinin tanınmaya başladığı söylenebilir. Konferans, insanlığın, küresel bir nükleer savaştan sonra en ciddi sonuçları doğuracak tasarlanmayan ve kontrol edilmeyen, tüm dünyayı etkileyecek bir deneyim içerisinde olduğu şeklinde bir kanıyla sonuçlanmıştır.¹⁶ İklim değişimi-güvenlik ilişkisi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (1994 UNDP- United Nations Development Programme) İnsani Kalkınma Raporu'nda (Human Development Report) şekillenmiştir. Bu rapor, birbiriyle ilişkili ve bir arada birey güvenliğini oluşturan 7 temel güvenlik kavramını ortaya atmıştır. Bunlar, ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, kişisel güvenlik, toplumsal güvenlik, siyasi güvenlik olarak sayılabilir.¹⁷ Mart 2007 tarihinde iki Amerikan Senatörü olan Richard J.Dublin ve Chuck Hagel, iklim değişiminin bir ulusal güvenlik tehdidi olup olmadığını ve nasıl bir tehdit olabileceğini değerlendiren bir yasa önerisinde bulunmuşlardır. Nisan 2007'de, Birleşmiş Milletler

Güvenlik Konseyi, ilk defa, iklim değişiminin barış ve güvenlik üzerine olası etkilerini tartışmak için toplanmıştır.¹⁸ Bunun yanında 2010 Amerika Birleşik Devletleri Dört Yıllık Savunma Planlaması kapsamında iklim değişimi değerlendirilmiştir. Bu belgeye göre, iklim değişimi, dünya çapında yoksulluk, çevre bozulması ve gelecekteki hükümetlerin güçsüzleşmesi gibi önemli jeopolitik etkilere neden olmaktadır. Bunun yanında, iklim değişikliği gıda ve su kıtlığını arttıracak, bunun da bir sonucu olarak hastalıkların yayılması, kitlesel göçlerin artması söz konusu olacaktır. Söz konusu bu rapora göre, iklim değişimi tek başına bir çatışmaya yol açmazken, istikrarsızları ve çatışmaları hızlandıracak bir etki doğurabilecektir. Bu durumların bir sonucu olarak da, ekstrem hava şartları insani yardım ve felakete müdahale konularında sivil yönetimlere savunma desteği taleplerinde artışa neden olabilir.¹⁹

Bu öneriler, görüşler ve raporlar bağlamında, iklim değişiminin güvenlik boyutu uluslararası zeminde önem kazanmıştır. 21.yüzyılın başlarından beri, dünyanın çeşitli bölgelerinde gerçekleşen kuraklıklar, seller, kıtlık ve yangınlar gibi birçok felaket iklim değişiminin uluslararası güvenliğin pratikleri ve algılamaları üzerindeki etkisini arttırmıştır. Buna paralel bir şekilde, devletler de ulusal güvenlikleri ve iklim değişimi arasındaki köprüyü kurmaya başlamışlardır.

Bu gelişmelere paralel olarak, Avrupa Birliği de iklim değişimini bir güvenlik meselesi olarak görüp kabul edip, ortak dış ve güvenlik politikası içine dahil etmiştir. Çünkü iklim değişimi Avrupa Birliği tarafından var olan eğilimleri, gerginlikleri ve istikrarsızlıkları şiddetlendiren çok yönlü ve yayılan bir tehdit (Threat Multiplier) olarak görülmüştür. Uluslararası alandaki, iklim değişiminden kaynaklı riskler halihazırda gerçektir ve etkileri de hissedilmektedir. Avrupa Konseyine, Avrupa Komisyonu ve Yüksek Temsilcilik tarafından 2008 yılında hazırlanan bir raporda, iklim değişiminin uluslararası güvenliğe etkileri,

Avrupa'nın kendi güvenliği açısından, küresel ısınmanın uluslararası güvenlik sonuçlarının etkileri ve Avrupa Birliği'nin bu konuda nasıl bir tutum takınacağı konularına odaklanılmıştır. Bu rapor, dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen iklim değişimi kaynaklı problemlerin türlerini ve bazı tehditlerin şekillenmesini ortaya koymaktadır. Sözü geçen rapora göre, bu çatışma kaynakları olarak, ekonomik zarar; kıyı şehirleri ve altyapılarının karşı karşıya olduğu risk; kaynaklar üzerindeki ihtilaf; toprak kayıpları ve sınır uyuşmazlıkları; çevresel temelli göç; kırılganlık ve radikalleşme durumları; enerji temini üzerine gerginlikler; ve uluslararası yönetim üzerindeki baskılar gösterilebilir.²⁰ İklim değişimi kaynaklı çatışmaların bu formları çerçevesinde, Yüksek Temsilcilik ve Avrupa Komisyonu, iklim değişiminin uluslararası güvenlik üzerindeki etkisinin gelecekle ilgili bir problem olmadığını günümüzde zaten etkilerinin dünyadaki farklı bölgelerde farklı boyutlarda yaşandığını ileri sürmektedirler.

Bu bağlamda, Soğuk Savaş sonrasında güvenliğin kapsamının ve tanımlamalarının değişmesi, iklim değişiminin de algılanmasını değiştirmiştir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayarak dünyaya yayılan tartışmalar sonucunda iklim değişimi, bu süreçte "güvenlikleştirilme" (securitization) çabasına girilmiştir. Burada tartışılması gereken nokta konunun güvenlikleştirilerek yani alçak politikadan (low politics) yüksek politikaya (high politics) alınmasının iklim değişiminin çözümüne katkıda bulunup bulunmayacağı konusudur. Bir sorunun güvenlik açısından ele alınmasında önemli olan bir durum söz konusudur. Problem askeri temelli bir güvenlik politikası olarak mı ele alınmaktadır yoksa işbirliği bazlı bir güvenlik politikası olarak mı ele alınmaktadır? Eğer iş birliği bazlı bir güvenlikleştirilmeden bahsediliyorsa, bu durum iklim değişiminin etkilerinin azaltılması ve insanlık güvenliğinin sağlanması açısından olumlu olacaktır. Aynı şekilde de devletlerin iklim değişimi konusunu bir ulusal güvenlik meselesi olarak algıladıkları şu ortamda,

işbirliği temelli bir politika, ulusal çıkarlara da katkı sağlayacaktır. Ancak, özellikle, Aralık 2009 tarihinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde de görülmektedir ki, devletler politik niyet ve uygulama konularında ciddi eksiklikler yaşamaktadırlar. Uygulamaya geçmiş ciddi bir emisyon azaltımı olmadığı gibi yakın bir gelecekte de bu konu ile ilgili bir mutabakata varılamayacağı görülmektedir. Bu çerçevede de, iklim değişiminin güvenlikleştirilmesi, sorunun çözümüne katkı yapacak bir zemin oluşturmaktan ziyade sadece konunun farklı bir alanda tartışılmasına imkan sağlanmasından öteye geçemeyecektir. Eğer iklim değişiminin sonuçları azaltılmaya çalışılmazsa devletler içerisinde ve devletler arasında gerginliklere yol açabileceği şeklinde bir sonuca varmak zor değildir. Çünkü iklim değişimi, zaten, hali hazırda var olan devletlerarası anlaşmazlıklar, fakirleşme, iç savaşlar, su kıtlığı, kuraklık, gıda yetersizliği gibi konuların şiddetini daha da arttıracak, bu problemleri daha da alevlendirecektir.

Bu çerçevede, iklim değişimi, tek bir iklim sistemine sahip olunmasından ötürü tüm dünyayı etkilediği ve/veya etkileyeceği gibi, dünyanın en kurak ve en fazla su sıkıntısı yaşayan bölgelerinden biri olan Ortadoğu'da da olumsuz sonuçlar doğuracağı ve burada yaşanan gerginlikleri de körükleyeceği aşıkardır.

3. İklim Değişimi ve Ortadoğu

Ortadoğu'da çevre güvenlik ilişkisine bakmadan önce, bölge özelliklerden kısaca bahsetmek bölgedeki güvenlik temelli tartışmaların ve ilişkilerin yaşanmasını açıklamak konusunda faydalı olacaktır. Ortadoğu'da devletler arasında hali hazırda bir çok ihtilaf noktası vardır ki bunların bir kısmı su kaynaklarının paylaşımı, tarıma elverişli toprakların kullanımına ilişkindir. Bölgede hali hazırdaki çatışmalar yüzünden binlerce insan hayatını kaybederken, bölge hastalıklarla mücadele etmiş ve yaşanan savaşlar sonucunda yollar, binalar, su ve elektrik şebekeleri kısacası altyapı zarar görmüş, işyerleri, okullar ve hastaneler ka-

patılmak zorunda kalmıştır. 1993 Oslo Barış Görüşmeleri ve 1994 Ürdün-İsrail Barış Anlaşması gibi barış çabaları yaşanmış olsa da, bölgedeki çatışmanın tarihi, devletlerin içindeki/arasındaki güvensizlik ve müstakbel Filistin devletinin sınırları ve yetkileri ve Golan Tepelerinin statüsü gibi faktörler, bölgede barışın sağlanmasının uzak bir beklenti olarak algılanmasına sebep olmaktadır.²¹ Bölgenin belki de en önemli özelliği, yaşanan anlaşmazlıkların temelinde yatan temel unsurun bölgenin, medeniyetlerin ve 3 tek tanrılı dinin buluşma noktası olmasıdır. Bu durum, diğer tüm anlaşmazlık kaynağı unsurların dışında, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgeyi çatışmanın en meyilli bölgelerden biri haline getirmiştir.²²

Bölgenin bu tür özelliklerinin yanında, yarı kurak ve kurak bir bölge olarak tanımlanabilecek Ortadoğu uzun ve sıcak yaz mevsimlerinin yaşandığı ve en fazla yağışı sonbahar ve kış mevsimlerinde alan bir bölgedir. Geniş çölleri bünyesinde bulunduran bölge bu sebepten dolayı su kıtlığı ve sıkıntısını genel bir problem olarak yaşamaktadır. Ortadoğu, kurak ve yarı kurak bir yapıya sahip bir bölge niteliğiyle, içme suyu kaynaklarının son derece kıt olduğu ve değerli olduğu bir yapı arz etmektedir. Bölge ülkelerinin çoğu 1.000 m³'ten daha az su kaynağına sahiptir. Bu niteliğiyle bölge, su sıkıntısının en sert yaşandığı yer olarak tanımlanabilir.²³ Yapılan öngörülere göre, nüfus artışı bu oranda devam ederse, 2025 yılına kadar Ortadoğu'nun yenilenebilir su kaynaklarının miktarı kişi başına 667 m³ seviyesine düşecektir ki bu seviye dünyanın ortalama kişi başına düşen su kaynağı miktarının 4780 m³ olduğu göz önüne alındığında gelecekte büyük problemlerin yaşanacağını bir göstergesidir.²⁴ Bunun yanında, Ortadoğu iklime duyarlı bir tarım sistemine sahip ve nüfusunun çoğunun sellere yatkın kıyı şeridinde yer alan şehirlerde yaşadığı bir bölgedir.²⁵ İçme suyu kaynaklarındaki baskı ve hızla artan nüfus bir araya geldiği zaman iklim değişimine karşı bölgenin savunmasızlığı artmaktadır.²⁶ Bölgenin iklim değişimine olan bu

savunmasızlığı, yenilenebilir su kaynaklarının ve kişi başına düşen ekilebilir alana en az sahip olan bölge olması, yapılan araştırmalar sonucunda yaklaşık olarak bölgenin 2,2 ile 5.1 derece arasında ısınacağı ve gelecek yüzyıla kadar bölgenin alacağı yağış oranının %10-30 oranları arasında azalacağı öngörülere bölge açısından ciddi problemlerin yaşanabileceğini gözler önüne sermektedir.²⁷ Bu bağlamda, iklim değişiminin bölge üzerine etkilerini değerlendirdiğimizde, başlıca etkilerin şu şekilde sıralayabiliriz:

- Yağışların azalması ve buna bağlı olarak da nehir akışlarının azalması;
- Tarım alanlarının daralması;
- Deniz suyunun yükselmesiyle özellikle kıyı kesimlerinde bulunan tatlı su kaynaklarında tuzluluk oranının artması;
- Uzun dönemde iç bölgelerdeki kaynaklarının da tuzluluklarının artması;
- Çölleşmenin hızlanması;
- Kum ve Toz fırtınalarında muhtemel artışlar;
- Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu kıyı kesimlerindeki alçak seviyede bulunan arazilere artan deniz suyu seviyesinin olumsuz etkisi;
- Şiddetli ve ani yaşanan sellerdeki artış;
- Dağlık alanlardaki kar erime hızının artması;
- Bölgede yaşanan kuraklığın süresinin ve yoğunluğunun artması.²⁸

Bu bağlamda, özellikle 1989 sonrası dönemde başlayan iklim değişimi ve güvenlik algılamaları arasındaki ilişki düşünüldüğü zaman, yukarıda özetlenen etkilerinin yanında, su kıtlığı, gıda güvenliği, göç, yaygın hastalıklar, kıyı sınırları gibi birçok unsuru etkileyen iklim değişimi ciddi şekilde bir bölgesel güvenlik unsuru olarak değerlendirilmektedir. İrdelenen bu unsurlar çerçevesinde, bölgede ilişkileri geren faktörlerden en önemlilerinden biri olarak çevre ve iklim şartları incelendiğinde

her ne kadar su üzerinde işbirliği girişimleri bulunmakta ise de, su, gerek ulusal, gerek politik ve gerekse ekonomik yönlerden bölgenin değişmeyen, önem arz eden, yüksek güvenlik meselesi olarak değerlendirilir. Bu nedenle de, Ortadoğu, iklim değişimi kaynaklı anlaşmazlıkların ve çatışmaların çıkacağı düşünölen bölgelerden biri olarak sık sık gündeme gelmektedir.²⁹ İklim değişiminin bölgeye siyasi ve güvenlik açısından etkilerini değerlendir-diğimizde ise şu sonuçlara varabiliriz:

Olası Politik Sonuçlar

- Bölge ölkeleri arasında yaşanacak, özellikle su kaynakları paylaşımı konusunda gerginliklerin artması;
- Hükümetlerin, ölkelerinde yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanacak olmaları ve bu durumun da öлке içi istikrarsızlıkları arttırması;
- Amerika Birleşik Devletleri Genel Kurmay Başkanı Anthony Zinni'ye göre, abartılmış marjinal yaşam şartlarının aşırı ve radikal ideolojileri ve çatışmaları körüklemesi.

Olası Güvenlik Etkileri

- Varolan anlaşmaların devamlılığı için gerekli olan su kaynaklarının azalması;
- İsrail ile Ürdün arasındaki Ürdün nehrinin sularının paylaşımına yönelik mevcut anlaşmaya uyulmasının güçleşmesi;
- Yine aynı şekilde Ürdün ile İsrail arasındaki Yarmuk nehri sularının paylaşımı anlaşmasının şartlarına uyulmasının zorlaşması;
- İsrail ile Filistin arasındaki gelecek ihtiyaçların tanımlanmasına rağmen, nihai anlaşmada, muhtemelen su konusunda daha fazla talepler olması;
- Gelecekte yapılması gündemde olan anlaşmalar için erişilebilir su kaynaklarının azalması.

- İklim değişimi sonucunda kullanılabilir su kaynaklarının azalması ile İsrail ile Lübnan arasında gündemde olan Ürdün nehrinin kollarındaki suların paylaşımı hakkındaki anlaşma zemininin bozulması;

- Aynı şekilde, İsrail ile Suriye arasında Taberiye Gölü (Celile denizi) kaynaklarının ve Ürdün nehrinin sularının paylaşılması konusunda yapılabilecek anlaşmanın da olumsuz etkilenmesi;

- Bölgede iklim değişimi sonucunda azalan/azalacak olan yağışın bölge ölkelerinin ekonomilerine etkisi;

- Filistin yönetiminin ekonomisinin büyük oranda yağışlara dayalı (yağmurla beslenen) tarıma bağlı olması ve yakın gelecekte iklim değişimi ile küresel ısınma sonucunda gerçekleşmesi beklenen yağış miktarlarındaki azalmanın özellikle gelir ve istihdam üzerinde yaratacağı olumsuz etki;

- Ürdün'ün yiyecek üretiminin ana kaynağını Ürdün vadisi oluşturmasına bağlı olarak bu bölgenin aynı zamanda Krallığın politik istikrarının da bel kemiği olması, bu bağlamda sözkonusu bölgede yaşanacak bir kuraklığın Ürdün'e sadece ekonomik olarak değil aynı zamanda siyasi olarak da olumsuz yansıma olasılığı;

- İklim değişiminin doğurduğu olumsuz şartlara tepki verecek olan İsrail'deki tarım lobi-sinin, ölkenin siyasi yapısı içindeki güçlü konumunu kullanarak yeni siyasi istikrarsızlara katkıda bulunabilme ihtimali;

- Yükselen deniz seviyesinin, İsrail ve Filistin Yönetimi topraklarında bulunan kıyı kesimindeki su kaynaklarına olumsuz etkisi;

- Yükselen deniz seviyesinin gelecekte Gazze'nin içme sularındaki tuzluluk oranını arttıracak olması;

- Yükselen deniz seviyesinin kıyıdaki yer altı sularının kirlenmesine neden olması.³⁰

Bu çerçevede, iklim değişiminin bölgeye olası güvenlik ve siyasi etkileri, ekonomik sonuçlar doğuruyor gibi görünmekteyse de aslında bölgede hali hazırda yaşanmakta olan gerginlikleri daha da alevlendirecektir. Bu gerek bölgesel gerek ikili ilişkiler çerçevesinde çatışmaların yaşanabileceği anlamına gelmektedir. Bundan sonraki bölümde, Ortadoğu bağlamında güvenlik- çevre ilişkisi üzerinde durulacaktır.

4. Ortadoğu'da Çevre Güvenliği İle İlgili Gelişmeler ve Girişimler

Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi 2. Dünya Savaşı sonrası değişen güvenlik algılamaları, güvenlik kavramının genişlemesine, derinleşmesine ve sektörleşmesine neden olmuştur. Bu genişleme sonucunda güvenlik konseptinin beş yönünden bahsedebiliriz: askeri, politik, ekonomik, sosyal ve çevre. Güvenlik kavramının derinleşmesi ile gerçekleşen değişim ise güvenlik aktörleri olarak devletlerin yanı sıra diğer aktörlerin var olması anlamına gelmektedir. Soğuk Savaş sonrası güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması ile de enerji, gıda, sağlık, su gibi bir çok alan, askeri sorunların yanına eklenmiş böylece güvenlikte sektörleşme gerçekleşmiştir.³¹ Güvenlik kavramının bahsedilen bu yönlerindeki değişimler Ortadoğu'da da konuya bakışın değişmesine neden olmuştur. Ortadoğu'da sadece bölge ülkeleri değil Amerika Birleşik Devletleri ve uluslararası örgütler gibi birçok başka aktörlerde bölge ülkeleri arasındaki istikrarsızlıkları gidermeye çalışmakta ve çözüm önerileri getirmektedirler. Bu nedenle, klasik anlamda ulusal güvenlik ve askeri tehditler bölgede de yerini geniş perspektifli bir güvenlik anlayışına bırakmıştır. Örneğin, soğuk savaş sonrası güvenlik yeniden kavramlaştırılırken, İsrail ve Mısır öncelikli olarak hala ulusal güvenliği benimsemekte, Ürdün'deki enstitüler ve hükümet ise Arap Dünyası içindeki söyleme insan güvenliği kavramını getirmektedirler.³²

Aslında çevre uzun süre bölgede, özellikle İsrail ve Filistinli yetkililer tarafından bir güvenlik konusu olarak telaffuz edilmemiştir. Çevre konuları uzun süre bölgedeki tüm hükümetler tarafından "güvenlik" ile doğrudan

ilişkilendirilmeden değerlendirilmiştir. Ancak, özellikle 1990lı yıllardan sonra genellikle dış kaynaklı gerçekleştirilen girişimler sonucunda Arap ülkeleri içerisinde bu kavram tartışılmaya başlamıştır. Bu girişimlere bir örnek olarak Clinton yönetimi sırasında, Amerikan savunma ve enerji bakanlıkları ve Çevre Koruma Kurumu'nun ortak çalışmaları sonucunda Ortadoğu Çevresel Güvenlik Girişimi" gerçekleştirilmiştir. Bu girişim Ürdün, İsrail ve Filistinli yetkililerin katılımıyla düzenlenmiştir. Bu inisiyatifin temel amaçları olarak, bölgesel teknik işbirliğini geliştirmek ve bölge ülkeleri arasında güven inşa etmek; doğrudan ulusal ve bölgesel istikrarı etkileyecek çevre konularında Amerika Birleşik Devletleri Enerji Bakanlığı ve Çevre Koruma Kurumu'nun teknolojik destekte bulunması; hayati çevre konularında sürdürülebilir bir yapının tesisi için bölgesel katılımcıların teşvik edilmesi; yerel ekonomik gelişimin sağlanması için fırsatlar içeren projelerin desteklenmesi, gösterilebilir. Bu girişim ardından 1997 yılında en önemli ve kritik bölgesel çevre konularının tanımlanması amacıyla bir proje başlatılmıştır. Bu proje dahilinde "yenilenebilir enerji kaynakları ve suyun yeniden kullanımı, kalitesi ve miktarı üzerine stratejik düşünceler" ve "bölgesel işbirliğini geliştirme potansiyeli" şeklinde iki anahtar alan belirlenmiştir. Bu belirlenen alanlar, 1998 Temmuz ayında Amman'da toplanan bir çalıştayda tartışılmış ve 4 teknik öneride bulunulmuştur. Bu önerilerden ilki, çöllerdeki bedeviler için tuzdan arındırma ve su pompalama tesisleridir. İkinci öneri ise, atık suyu işlemek ve sulama için yeniden kullanmadır. Üçüncü öneri uzak mesafelere elektrik sağlamak için yenilenebilir enerji kullanmak olarak özetlenebilir. Son olarak, çalıştayda belirtilen dördüncü öneri hidrolojik modelleme yöntemlerini içeren teklifler hazırlanması olmuştur.³³

1990'lı yılların başlarından beri, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde Ortadoğu'daki çevresel güvenlik araştırmalarını ve diyalog projelerini ortaya atmak, ilişkileri geliştirmek için çok sayıda girişimde bulunulmuştur. Bu girişimlerde, geniş bir araştırma amaçlandı-

ğından dolayı bölgeden yetkililerin de katılımı sağlanmıştır. Bu gerçekleştirilen girişimlerden bir tanesi “Bilim Adamları için Uluslararası Woodrow Wilson Programı”dır. Bu program, çevre, nüfus ve güvenlik konularına ve Ortadoğu’daki uzun dönemli siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelere odaklanarak, doğal kaynaklar ile çatışma ve işbirliğinin bağlantısı üzerinde durmaktadır.³⁴

2002 yılında bir grup akademisyen ve uygulayıcı Brown Üniversitesi’nde İsrail ve Filistin’deki çevre meseleleri üzerine toplanmışlardır. 2003 Temmuz ayında ise, 3 yıllığına tasarlanmış Ortadoğu Çevre Geleceği Projesi başlatılmıştır. Bu projeyi, Filistin ve İsrail arasındaki işbirliğine dayalı çevre araştırmaları ile ilgilenmeyi; proje kapsamında bölgedeki bugünkü ve gelecekteki çevrenin durumunu değerlendirmeyi; bu iki ulusun çevre ile ilgili isteklerini ve çevresel kimliklerini derinlemesine bir diyalog ile araştırmayı amaçlamır. Bu kapsamda da, bu projenin sponsor olduğu çeşitli projeler ve konferanslar gerçekleştirilmiştir.³⁵

Özellikle 1990 sonrası bölge ülkelerinin ve hükümetlerin politik algı alanına giren çevrenin güvenlik boyutu sonucunda düzenlenen konferanslar, gerçekleştirilen projeler ile, bölge ülkeleri arasında yaşanan çevre ve iklim değişimi temelli sorunların çözümüne odaklanılmıştır. Bu bağlamda, İsraililerin, Filistinlilerin ve Ürdünlülerin de bulunduğu ve çevresel güvenlik kavramının kullanıldığı iki hükümet dışı kuruluş vardır. Bunlardan biri “İsrail-Filistin Araştırma ve Bilgi Merkezi” ve “Ortadoğu Dünya Dostları”. Bahsedilen bu iki kuruluş çerçevesinde bölgedeki çevre konusundaki problemleri çözmek ve İsrail-Filistin arasında işbirliğini geliştirmek için çeşitli programlar, konferanslar düzenlenmiştir. Düzenlenen bu konferanslar ve yürütölen bu programlarda üzerinde durulan en önemli konuların başında su, su paylaşımı, su yönetimi ve su güvenliği gelmektedir. Çünkü bölge açısından en kritik kaynak su ve suyun paylaşımı konusudur. Bölgede su kaynaklarının zaten yetersiz olduğu düşünöldüğünde ve devletler arasında su

kaynaklarının paylaşımının bugün de sorun olduğu göz önüne alındığında –özellikle İsrail ve Ürdün arasındaki sınırı oluşturan Ürdün nehri havzasının sularının paylaşımı konusu; İsrail’in su ihtiyacının üçte ikisini karşılayan Batı Şeria’daki yer altı suları konusu; ve Güney Lübnan’da ve Golan Tepeleri’nde bulunan su kaynaklarının paylaşımı sorunu³⁶ - iklim değişiminin bölgeyi etkilemesiyle bölge ülkeleri arasında suyun önemli bir çatışma nedeni olabileceği analizi çok da yersiz olmayacaktır. Bu bağlamda, bundan sonraki bölümde, iklim değişiminin Ortadoğu’da sektörlere etkileri üzerinde durulacaktır. Bu sektörler içerisinde en önemlileri su ve suya bağılı tarım, gıda, ekonomi, turizm gibi alanlardır.

5. İklim Değişiminin Ortadoğu’ya Sektörel Etkileri

Birleşmiş Milletler 1994 raporunda güvenlik ve çevre ilişkisi açısından iki ana sektöre yer verilmiştir. Bunlardan bir tanesi “Gıda Güvenliği”, diğeri ise “Sağlık Güvenliği”dir. Çevre – güvenlik ekseninde en önemli sektörlerden bir tanesi olan “Su Güvenliği” ise 2000 yılında Lahey’de düzenlenen Birinci Dünya Su Forumu’nda gündeme gelmiştir. Ortadoğu açısından değerlendirildiğinde, artan ve yayılan etkilere sahip olarak tanımlanabilecek çevre sorunlarının ve özellikle de iklim değişiminin, Ortadoğu’nun güvenliğini ve sosyo-ekonomik yapısını etkileyecek en önemli etkisi su kaynakları üzerinde olacaktır. Ortadoğu gibi yarı kurak veya kurak bölgelerde, su zaten kısıtlı bir kaynaktır. Kuraklıklar, çölleşme, ve su kıtlığı bölgedeki bir çok ülkenin sürekli yaşam biçimi halindedir. Bunun yanında, hızlı büyüme çabası, artan yaşam standartları ve yoğun nüfus artışı bölgedeki su talebinin de artmasına neden olmaktadır.³⁷

İklim değişiminin zaten kıt olan su kaynakları üzerindeki rekabet ve çekişmeyi arttırarak barış sürecini daha da karmaşık hale getirebileceği düşünülmektedir. Küresel ısınma ile gerçekleşecek olan sıcaklık artışı ve yağış miktarındaki azalma beklentileri sonucunda, su kaynaklarının seviyelerinde azalmanın

gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Bölgede, özellikle Ürdün ve Yarmuk nehirlerinin su seviyesinde önemli ölçüde bir azalma beklenmektedir. Bu durumda, bu nehirleri kullanan İsrail, Filistin ve Ürdün'ü, aynı zamanda da bu ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecektir. Örneğin, İsrail'in su arzının bu yüzyılın sonuna kadar yaklaşık %60 oranında düşeceği yönünde öngörüler yapılmaktadır.³⁸

Su, Ortadoğu'da kimi devletlerde görece olarak bol, kimi devletlerde de kıt olması özelliğiyle stratejik bir meta halindedir. Çünkü su sadece içme suyu ihtiyacının karşılanması konusunda değil, aynı zamanda da tarım, ekonomik büyüme, turizm ve benzeri birçok sektörün verimliliğini etkileyecek hayati bir kaynaktır. Bu sebeple, bölgede su kaynaklı savaş projeksiyonları yıllardır tartışılan bir konudur.³⁹ Bu konuda, Ürdün Kralı Hüseyin, 1990lı yıllarda, suyun bölge devletleri arasında savaşa neden olabilecek bir mesele olduğunu söyleyerek, bu kaynağın stratejik önemini vurgulamıştır.⁴⁰ Bu niteliğiyle su, bölgedeki barış görüşmelerinin ana unsurlarından biri olmuştur. Dünya Dostları (Friends of Earth) Ortadoğu'nun Filistin Şubesi müdürü Nader al-Khateeb'e göre, iklim değişimi, barış ve su üzerine yapılacak olan görüşmeleri çok daha karmaşık bir hale getirecektir. Bu duruma örnek olarak Ortadoğu'daki ikili görüşmeler gösterilebilir. 2000 yılındaki İsrail-Suriye barış görüşmeleri Celile su kaynaklarının kullanımı konusundaki anlaşmazlık nedeniyle yarıda kalmıştır.⁴¹ Bunun dışında, İsrail-Ürdün arasında gerçekleştirilen barış andlaşmasında eklerinden bir tanesi tamamıyla su meselesine ayrılmıştır. Barış andlaşmasının bir bölümünü teşkil eden Wadi Araba sözleşmeleri karmaşık bir su düzenlemesini içermektedir. Bu düzenlemeye göre, özetle, İsrail, Ürdün'e yaz aylarında Celile Denizi'nden 50 milyon metre küp su vermeyi kabul ederken, Ürdün de aynı miktar suyu kış aylarında Ürdün nehrinden vermeyi taahhüt etmiştir. Ancak, 1999 yılının başında en şiddetli olarak kaydedilen kuraklık, İsrail'in vermeyi taahhüt ettiği suyu gönderme takvimine uymaktan vazgeçme tehdidine karşılık Amman caddelerinde protestolar yapılması-

na neden olmuştur ve Ürdün Kralı tarafından da bu durumun iki devletin arasındaki barışın istikrarını tehdit edeceği belirtilmiştir.⁴²

Görülmektedir ki, yapılan öngörülere göre diğer sektörlerdeki sonuçlarının yanında, iklim değişiminin su kaynaklarına olumsuz etkilerinin artması, hali hazırda İsrail-Lübnan, İsrail-Suriye arasında bir su paylaşım anlaşması yokken, gelecekteki görüşmelerini de güçleştirecektir. İklim değişiminin su kaynakları üzerindeki etkileri yalnızca uluslararası boyutta sonuçlar doğurmamaktadır, aynı zamanda da bu etkiler bölge devletlerinin iç istikrarı açısından da bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. İklim değişimi ile birlikte, artan nüfus, artan talep ve azalan su arzı, hükümetleri bu kaynağın farklı etnik gruplar arasında, kent ve kırsal bölgeler arasında ve ekonominin farklı sektörleri arasında nasıl en iyi şekilde dağıtılacağı konusunda daha sert önlemler almaya yönlendirmektedir.⁴³

Ortadoğu'da iklim değişimi ve küresel ısınma ile olumsuz etkilenecek olan su kaynakları ve yağış miktarındaki düşüş beklentisinin güvensizleştirdiği bir diğer konu da gıdadır. Su mevcudiyetindeki azalmanın gıda üretimi üzerine etkisi önemlidir. Ancak, iklim değişimi, tarım mevsiminin uzunluğundaki değişim, ekstrem hava şartlarının yaşanma sıklığının artması, ürün hastalıklarının yaygınlığının, süresinin, tiplerinin değişmesi ve tüm atmosfer gibi tarım alanlarına da etkisi olan CO2 miktarındaki artış gibi bir çok başka şekillerle de gıda güvenliğini negatif etkilemektedir. Kısa vadede, bölgesel çeşitlilikler olmasına karşın, gıda üretimindeki potansiyelde bir artış beklenmektedir. Bu artışın genel olarak, yüksek enlemlerde gerçekleşmesi öngörülmektedir. Buna karşılık, daha düşük enlemlerde ve kurak ve tropikal bölgelerde ise gıda üretiminde düşüşler yaşanması tahmin edilmektedir.⁴⁴

Bu çerçevede, gelecekte daha sık yaşanması beklenen kuraklıkların ve yağış miktarındaki düşüşün sonucu olarak tarım alanlarının ve verimliliklerinin azalması beklenmektedir.⁴⁵ Gıda ve Tarım Örgütü'ne (Food and Agriculture Organization-FAO) göre, sıcaklıktaki 3-4

derecelik artış tarım alanlarının %25-30 civarında düşmesine neden olacaktır.⁴⁶ Bölgenin gıda üretimi planlamasının büyük bölümünün suyun bulunurluğu ve kullanılabilirliğine göre yapıldığı ve tarımın da bölgede en büyük su tüketimi kaynağı (toplam su talebinde tarım için suya ihtiyacın oranı %84) olduğu düşünüldüğü zaman konunun önemi ve iklim değişikliğinin olası sonuçlarının neler olabileceği daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.⁴⁷ İklim değişimi ile birlikte su kaynaklarının ve yağışın azalması sonucu tarım arazilerinin küçüleceği ve verimlerinin azalacağı gerçeğinin yanında ülkeleri ekonomik olarak olumsuz etkileyecek bir diğer durum da gıda fiyatlarındaki artış olacaktır. Hükümetlerarası İklim Değişimi Paneli'ne göre (Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC), iklim değişiminin gıda fiyatlarına etkisi gerçek bir durumdur ve eğer iklim istikrarı azalırsa gıda maliyetlerinde ani artışlar yaşanacaktır.⁴⁸ Bu artışlar da, bölge ülkelerinin istikrarsızlaşmasına ve bölge devletleri arasındaki gerginliklerin artmasına neden olacaktır. Bu nedenle de, gıda güvenliği meselesi bir ana politika konusudur ve bölgedeki birçok ülke için yüksek önem arz eden bir husustur.

İklim değişimi sonucu gerçekleşen sıcaklık artışları ve yağış miktarındaki düşüşler su kaynaklarında azalmaya ve tarım arazilerinde daralmaya, aynı zamanda da verimsizliğe yol açarken, bu sayılan faktörlerin tamamı doğal olarak ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı engellemektedir. Ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesinin ana sonucu ise yoksulluğun artması ve sosyal istikrarsızlığın ortaya çıkmasıdır. Çünkü bölgede ekonomik büyümenin belirleyici ana unsuru su kullanılabilirliğidir. Tarıma elverişli alanların azalması, artan deniz seviyesi, sık gerçekleşen doğal afetler ve çölleşmenin artması bölgede ekonomik büyümeyi engelleyecek ve yoksulluğu arttıracaktır. Bu konuda, Ürdün eski Su Bakanı Hazem Nasser "sürdürülebilir bir su sektörü olmaksızın, Ürdün ekonomisinin sürdürülebilir olamayacağını" belirterek küresel ısınma sonuçlarının bölge ülkeleri açısından ne kadar ciddi etkiler yapabileceğini ve böl-

ge devletlerinin ilişkilerinde bir istikrarsızlık kaynağı olacağını ortaya koymuştur.⁴⁹

İklim değişiminin bölgede tarımın yanı sıra turizmi de ciddi şekilde etkileyeceği söylenebilir. Çünkü bu iklim temelli sektörler bölge devletlerinin ekonomilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, bölge ülkelerinin ekonomik aktiviteleri göz önüne alındığı zaman, turizmin, İsrail'de, Lübnan'da ve Ürdün'de bu sektördeki işgücü ve sektörden elde edilen gelir açısından önemli bir ekonomik unsur olduğu görülmektedir. İklim değişimi bölge turizminin büyümesini birçok şekilde engellemektedir. Kızıl denizdeki mercan ağarması meselesi ve Lübnan'daki kayak mevsiminin uzunluğunun azalması bu tür engelleyici etkilerden bazıları olarak sayılabilir. Buna paralel olarak, Ölü Deniz (Lut Gölü) su seviyesi, bu denizi besleyen akıntıların ve nehirlerin sularındaki aşırı azalma ve buharlaşma nedeniyle her yıl yaklaşık bir metre azalmaktadır.⁵⁰ İklim değişimi de bu süreci körüklemekte ve bu durumu telafi etmeyi daha güç hale getirmektedir.

Ortadoğu'da iklim değişiminde kaynaklanan su kaynaklarında daralma ve buna bağlı olarak gerçekleşen tarım sektöründeki yaşanabilecek olumsuzluklar ve diğer olumsuz etkiler bölgedeki hızlı nüfus artışı ile birlikte düşünüldüğü zaman ortaya çıkan sonuç tek tek ülkeleri ve hatta bütün bölgeyi istikrarsızlaştırması muhtemel nüfus hareketlerine yol açacaktır. Mecburi göç ve iltica arayışı bu bağlamda yaşanabilecek başlıca problemlerdir. Yağış miktarlarında düşüşler, çölleşmenin yaygınlaşması, kırsal kesimin yaşam şartlarının zorlaşması ve kırsal kesim çalışanlarının iş kayıpları gibi iklim değişimi sonucu gerçekleşmesi düşünülen beklentiler köylerden kentlere zorunlu göçleri gündeme getirecektir. Şu anda bölgede zaten nüfus şehirlerde yoğunlaşmaktadır. Örneğin, Amman'da 2,5 milyon civarında olan nüfusun, Amman Belediye Başkanı Omar Al Maani'ye göre, 2025 yılına kadar 6,4 milyona çıkması beklenmektedir. Bunun da anlamının bir milyon yeni iş sahası yaratmak olduğunu belirtmektedir.⁵¹ Bu şekildeki bir şehirleşme, iş sahası gereksiniminden

başka sosyal bozulma, suç oranlarında artış, aşırılıklara ve daha fazla yoksulluğa neden olacaktır. Şehirleşme dışında, iklim değişimi etkileriyle gerçekleşebilecek göç artışı konusunda yapılan çalışmalar sonucunda eğer Nil nehri sularında sadece 50cm'lik bir yükselme gerçekleşirse bu nedenle mecburi olarak yerlerinden olacak insanların sayısı iki ile dört milyon kişi olarak hesaplanmaktadır.⁵² Sonuç olarak, iklim değişiminin yaratacağı olumsuz şartlar neticesinde şehirleşmenin artması, göç ve mülteci nüfusun çoğalması durumu, zaten istikrarsızlıkların ve gerginliklerin yaşandığı bir bölgedeki devletlerarası ilişkileri daha da olumsuz yönde etkileyerek, olası ayaklanmalara, istikrarsızlıklara, aşırı hareketlere ve hatta diktatörlüklere neden olabilecek güvenlik problemlerini gündeme getirecektir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde çevre sorunları içerisinde en önemli yere sahip olan iklim değişimi 20. yüzyılın sonlarına doğru uluslararası gündeme oturmuştur. Dünyanın doğal ısınma ve soğuma döngüsünün dışında bu yüzyılda, yaşamı olumsuz etkileyecek ve insanoğlunun eylemleri sonucu oluşan bir küresel ısınma dönemi yaşanmaktadır. Bu ısınma döneminin, artan ormansızlaşma ile birlikte dünyaya dolayısıyla da aynı iklim sistemini paylaşan bölge ve devletlere olması beklenen etkileri, su kaynaklarının azalması, çölleşme, seller, kuraklık, deniz seviyesinde artış olarak sayılabilir.

Kısaca bu şekilde özetlenebilecek olan iklim değişimi, 20. yüzyılın sonlarına kadar sürdürülebilir kalkınma çalışmaları altında ve alçak politika (low politics) kapsamında değerlendirilmiştir. Soğuk Savaş'ın bitimiyle beraber, uluslararası alanda güvenlik kavramlarının değişmesi ve gündeme insan, çevre, enerji, gıda güvenliği gibi ulusal güvenliğe ek yeni kavramların gelmesiyle beraber iklim değişimi konusu da önem kazanarak bir yüksek politika (high politics) unsuru olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle 21. yüzyılın ilk yıllarındaki algılama gelişmeleriyle artık iklim değişimini bir güvenlik meselesi olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, iklim

değişimini, BM, NATO gibi uluslararası örgütler, başta Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri gibi uluslararası camia içerisindeki başat aktörler güvenlik ajandaları içerine almışlardır. Bu meselenin bir güvenlik konusu haline dönüşmesinin temel nedeni, iklim değişiminin- dünya nüfusunun hızla arttığı ve zaten kıt olan kaynakların daha da azaldığı düşünüldüğü zaman- bireysel, devletler bazında ve bölgesel olumsuz etkilerinin olacağı ve istikrarsızlıkların artacağı öngörüleridir.

Bu tip güvenlik tehditleriyle karşı karşıya kalacak olan bölgelerden biri de, hali hazırda istikrarsızlıkların yaşandığı, yoksulluk ve kıt kaynaklarla mücadele eden Ortadoğu bölgesidir. Yapılan çalışmalar ve projeksiyonlar göstermiştir ki, iklim değişiminin, Ortadoğu'da su kaynaklarının azalmasına, tarım alanlarının daralıp verimsizleşmesine, ekonomilerin daralmasına, işsizliğin ve göçlerin artmasına katkıda bulunacak olumsuz etkileri görülecektir. Bu negatif etkiler de bir güvenlik problemi yaratarak bölge devletleri içinde ve/veya arasında gerginliklerin artmasına neden olabilecektir.

Bu konunun güvenikleştirilmesi bir bakıma daha kolay çözebilmek ya da en azından etkilerini azaltabilmek açısından bir fırsat olarak kullanılabilir. Aktörler karşılaşılan bir sorunda güvenliklerini iki temelde sağlayabilirler: işbirliği temelli ve askeri temelli. Eğer, güvenikleştirilen bir sorun olarak kabul edilen iklim değişiminin etkileri sonucunda ortaya çıkacak istikrarsızlıklarda veya çatışmalarda aktörler işbirliği temelli bir yol izlemeyi tercih ederlerse sorunlar kökleşmeden ve daha az zararlı çözülebilir. İşbirliği temelli çözümü sağlamak için temel şart politik niyettir (political will). İklim değişiminin etkilerini azaltabilmek için devletler, bazı riskleri ve maliyetleri göze alarak üretim şekillerini değiştirmeli, yenilenebilir enerji kullanımına geçmeli, daha verimli bir sulama sistemi geliştirmeli, su kullanımında koruyucu davranmalı, suyun yeniden kullanımını sağlamalı ve kendi emisyonlarını aşamalı olarak düşürmelidirler. Ortadoğu'da İsrail'in kişi başına emisyonu 11.8 tondur. Lübnan'ın 5,2 ton iken Ürdün'ün emisyonu 4.9 tondur.

Avrupa'nın ortalamasının 10.05 ton olduğu göze alındığında tek başına İsrail'in bile ciddi bir emisyon katkısı yaptığı söylenebilir. Emisyonların maliyetlerinin kısa vadede yüksek olduğu düşünülse de, emisyon düşürülmesinin uzun dönemli faydaları devletler açısından çok daha yüksek olacaktır.

Bölgesel bazda iklim değişiminin zararlı etkilerinin düşürülmesi için ise "fayda paylaşımı" kavramı çerçevesinde hareket edilebilir. "Fayda Paylaşımı" (Benefit Sharing) kavramı, ulaştırma, kirliliğin azaltılması, her türlü maliyetin düşürülmesi, enerji ve gıda üretiminin artırılması ve kıyıdaş ülkeler arasında ekosistemin yönetilmesi gibi ortak çıkar alanlarında tüm kıyıdaş ülkelere fayda sağlayacak bir nehrin kıyıdaşları arasında işbirliği anlamına gelir. Bu kavramın ana argümanı, daha kolay anlaşılacak alanlarda ya da daha kolay çözülebilecek sorunlarda yapılacak işbirliğinin nihai olarak devletler arasında bir ekonomik bütünleşmeyle sonuçlanabilecek bir sürece gidebileceğidir. Aslında "Fayda Paylaşımı" açısından sürecin sonucunda nihai olarak bir bütünleşmenin gerçekleşmesi bir hedef değildir ya da bir bütünleşmenin gerçekleşmesi gerekmez. Burada amaçlanan şey, ortak çıkar alanlarındaki işbirliğinin daha geniş bir uzlaşmaya, işbirliğine dönüşmesidir. Bu bağlamda, örneğin, Ortadoğu devletleri iklim değişiminin etkilerini azaltmak amacı ile bu kavram çerçevesinde su kaynakları gibi kıt ve ortak kaynaklar üzerinde bir işbirliğine girerek ortak bir tavır sergileyebilirler ve zararın bölge için en az seviyede tutulmasını sağlayabilirler.

Bölgesel bazda değerlendirildiğinde, iklim değişiminin olumsuz etkilerini yumuşatmak amacıyla ve yukarıda da bahsedilen fayda

paylaşımı kavramına uygun bölgesel anlamda gerçekleştirilebilecek bazı önlemlerin alınması önerilebilir. Bu önlemlerin arasında, yağmur suyuna ve nehir sularına dayalı tarım anlayışı ve bu kaynaklardan elde edilecek suların depolanmasını sağlayacak bir altyapı sisteminin kurulması; bölge ülkelerinin ve bölgede yaşayan halkların artan su talebi konusunda kapsamlı bir su yönetiminin gerçekleştirilmesi; tarım sektörünü destekleyebilecek bir sulama sisteminin kurulması ve su yönetiminin sağlanmasıyla tarımda verimliliğin artırılması; insan sağlığını ve su kaynaklarını koruyacak sağlık önlemlerinin alınması; ve var olan su ve tarım ile ilgili problemlerle mücadele edebilecek, bu sorunları çözebilecek yerel yönetimlerin ve il yönetimlerinin güçlendirilmesi gösterilebilir.⁵³

Uluslararası temelde sorunun çözümü için ise kurumsallaşma ve tüm devletlerin katılacağı geniş ve kapsamlı bir bağlayıcı anlaşma yapılması gerekmektedir. Bu anlaşma, devletleri, uluslararası örgütleri ve hükümetler dışı örgütleri kapsayacak boyutta ve Birleşmiş Milletler çerçevesinde olmalıdır. Uluslararası boyuttaki bu işbirliği süreci, küresel ısınmaya neden olan emisyon kaynaklarının çokluğu ve ekonomik farklılıklar nedeniyle karmaşık bir süreçtir. Bütün devletlerin ekonomilerinin ana ihtiyacının enerji olduğu düşünüldüğü zaman bu durumu değiştirmek politik olarak zordur. Çünkü CO2 miktarının sabit bir miktara çekilmesi için şu anki emisyon değerlerinin yarı yarıya indirilmesi gerekir ki bu da şu anda devletlerin ekonomik yapıları düşünüldüğü zaman zorlayıcı görünmektedir. Ancak petrol ya da kömür kullanımı yerine doğal gaz ve yenilenebilir enerji kullanılmaya başlanması, bu zor sürece başlamak için uygun bir adım olarak görülebilir.

DİPNOTLAR

- 1 Gareth Porter and Janet Welsh Brown, "Global Environmental Politics", Westview Publishing, Oxford, 1996.
- 2 ---, "Summary of Policymakers", Working Group I of the Intergovernmental Panel on Climate Change Raporu, 2007, s.2.
- 3 Sebastian Oberthür and Hermann E. Ott, "The Kyoto Protocol: International Climate Policy for the 21st Century", Springer, Berlin, 1999, s.3.
- 4 ---, "Küresel Isınmanın Nedenleri", <http://www.kuresel-isinma.org/kuresel-isinma/kuresel-isinmanin-nedenleri.html> (Erişim tarihi: 10.01.2011)
- 5 Murat Türkeş, "İklim Değişikliği ve Küresel Isınma Olgusu: Bilimsel Değerlendirme", Etem Karakaya (Derleyen), Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü: İklim Değişiminin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 22.
- 6 Jeannie Sowers ve Erika Weinthal, "Climate Change Adaptation in the Middle East and North Africa: Challenges and Opportunities", The Dubai Initiative, Working Paper No:2, Eylül 2010, s.10.
- 7 Murat Türkeş, "İklim Değişikliği ve Küresel Isınma Olgusu: Bilimsel Değerlendirme", Etem Karakaya (Derleyen), Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü: İklim Değişiminin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 23.
- 8 Bilal Karabulut, "Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek", Barış Kitapevi, Ankara, 2011, ss.55-56.
- 9 Tim Dunne ve Wheeler J. Nicholas, "We the Peoples': Contending Discourses of Security in Human Rights Theory and Practice", International Relations, Vol.18, No.1, Mart 2004, s.10.
- 10 Bilal Karabulut, "Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek", Barış Kitapevi, Ankara, 2011, s.77.
- 11 Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", Uluslararası İlişkiler, Cilt.1, Sayı 1, Bahar 2004, s.38.
- 12 Sinem Akgül Açıkmeşe, "Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmaları'nda Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 32.
- 13 A.g.e., s. 34.
- 14 Emma Rothschild, "What is security?" Journal of the American Academy of Arts and Sciences, Cilt 124, No 3, 1995, s.55.
- 15 R.A.Falk, "This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival", Random House, New York, 1971, s.353.
- 16 Geraud de Ville, "Climate Change-Bad News for Environmental Security", Environmental Law Review, Vol.10, 2008, s.176.
- 17 UNDP Human Development Report 1994, s.24-25.
- 18 Joshua W. Busby, "Climate Change and National Security", An Agenda for Action, CRS No.32, Council of Foreign Relations, Kasım 2007, s.2.
- 19 Jeffrey Mazo, "Climate Change: How global warming threatens security and what to do about it", Routledge, New York, 2010, s.129-130.
- 20 ---, "Climate Change and International Security", Yüksek Temsilciliğin ve Avrupa Komisyonunun Avrupa Konseyi'ne sunduğu rapor, 14 Mart 2008, s.8-16.

- 21 OliBrown and Alec Crawford, "Rising Temperatures, Rising Tensions: Climate Change and the Risk of Violent Conflict in the Middle East", International Institute for Sustainable Development, 2009, s.6.
- 22 F. Pfetsch, "Conflict in and among Mediterranean Countries (1945-2001)", H.G. Brauch, P.H. Liotta, A. Marquina, P. Rogers, M.E. Selim (Derleyenler), Security and Environment in the Mediterranean. Conceptualising Security and Environment Conflict, Berlin/Heidelberg, Springer, 2003, ss.145-156.
- 23 E. Bou-Zeid ve M. El-Faled, "Climate Change and Water Resources in Lebanon and the Middle East", Journal of Water Resources Planning and Management, September – October 2002, s.345.
- 24 Jeremy Berkoff, "A Strategy for Managing Water in the Middle East and North Africa", The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, Washington, D.C., 1994.
- 25 ---, "Adaptation to Climate Change in the Middle East and North Africa Region", <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/MENAEXT/0,,contentMDK:21596766~pagePK:146736~piPK:146830~theSitePK:256299,00.html>. (Erişim tarihi: 05.01.2011)
- 26 Jason P. Evans, "21st Century Climate Change in the Middle East", Climatic Change, Vol.92, 2009, s.418.
- 27 Jason p. Evans, "Global Warming impact on the dominant Precipitation process in the Midde East", Treoretical and Applied Climatology, Online Published, 2009.
- 28 Jeannie Sowers ve Erika Weinthal, "Climate Change Adaptation in the Middle East and North Africa: Challenges and Opportunities", The Dubai Initiative, Working Paper No:2, Eylül 2010, s.10.
- 29 Ladeene Freimuth, Gidon Bromberg, Munqeth Mehyar, Nader Al Khateeb, "Climate Change: A new threat to Middle East Security", ECC-Newsletter, 2008.
- 30 ---, "Climate Change Impacts on Israel and Middle East", <http://www.greenzionism.org/resources/educational-materials/45-climate-change>, (Erişim Tarihi: 17.02.2011).
- 31 Ephraim Kam, "Conceptualising Security in Israel", H.G. Brauch, P.H. Liotta, A. Marquina, P. Rogers, M.E. Selim (Derleyenler), Security and Environment in the Mediterranean. Conceptualising Security and Environment Conflict, Berlin/Heidelberg, Springer, 2003, ss. 357-366.
- 32 Bechir Chourou, "Promoting Human Security: Ethical, Normative and Educational Frameworks in the Arab States", Birleşmiş Milletler Eđitim, Bilim ve Kùltür Örgütü için hazırlanmış rapor, Unesco, Paris, 2005.
- 33 Hans Günter Brauch, "Environmental and Security in the Middle East: Conceptualizing Environmental, Human, Water, Food, Health and Gender Security", C Lipchin et. al. (der.) Integrated Water Resources Management and Security in the Middle East, s.127.
- 34 ---"Programs at The Woodrow Wilson Center", <http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?fuseaction=topics.welcome> (28.02.2011).
- 35 Hans Günter Brauch, "Environmental and Security in the Middle East: Conceptualizing Environmental, Human, Water, Food, Health and Gender Security", C Lipchin et. al. (der.) Integrated Water Resources Management and Security in the Middle East, s.128.
- 36 Duygu Doğan, "İsrail'in Komşularıyla Su Kaynakları Paylaşımı Nedeniyle Yaşadığı Gerginlikler", ORSAM Dış Politika Analizleri, 23 Temmuz 2010.
- 37 Robert T. Watson, Marufu C. Zinyovera, Richard H. Moss, "IPCC Special Report on the Regional Impacts of Climate Change: An Assessment of Vulnerability", http://www.grida.no/publications/other/ipcc_sr/, (Erişim Tarihi: 06.03.2010)
- 38 ---, "Climate Change and International Security", Avrupa Konseyi'ne Avrupa Komisyonu ve Yüksek Temsilciliğin Raporu, Brüksel, 2008.
- 39 Oli Brown and Alec Crawford, "Rising Temperatures, Rising Tensions: Climate Change and the Risk of Violent Conflict in the Middle East", International Institute for Sustainable Development, 2009, s.20.

- 40 ---, "Global Warming in the Middle East and Central Asia", National Environmental Trust, Washington, DC, 2005, s.19.
- 41 Khaled Yacoub Oweis, "Syria seen keen on new peace talks with Israel", Reuters, <http://www.reuters.com/article/idUSTRE53D2GR20090414?pageNumber=2&virtualBrandChannel=10112>. (Erişim Tarihi: 08.01.2011).
- 42 A. Medzini ve A. T. Wolf, "Toward a Middle East at Peace: Hidden Issues in Arab-Israeli Hydropolitics", *Water Resources Development*, Vol.20, No: 2, 2004, s.193-204.
- 43 Oli Brown and Alec Crawford, "Rising Temperatures, Rising Tensions: Climate Change and the Risk of Violent Conflict in the Middle East", International Institute for Sustainable Development, 2009, s.21.
- 44 Jeffrey Mazo, "Climate Change: How global warming threatens security and what to do about it", Routledge, New York, 2010, s.97.
- 45 A. Fleischer, I. Lichtman ve R. Mendelsohn, "Climate Change, Irrigation and Israeli Agriculture: Will warming ve harmful?", *Dünya Bankası Politika Araştırma Çalışma Belgesi 4135*, Washington, 2007.
- 46 Oli Brown and Alec Crawford, "Rising Temperatures, Rising Tensions: Climate Change and the Risk of Violent Conflict in the Middle East", International Institute for Sustainable Development, 2009, s.22.
- 47 E. Bou-Zeid ve M. El-Fadel, "Climate Change and water resources in Lebanon and the Middle East", *Journal of Water Resources Planning and Management*, September-October 2002.
- 48 S. Solomon, D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K.B. Averyt, M. Tignor and H.L. Miller (eds.), *Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, 2007*, IPCC 2007 Report, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2007.
- 49 Oli Brown and Alec Crawford, "Rising Temperatures, Rising Tensions: Climate Change and the Risk of Violent Conflict in the Middle East", International Institute for Sustainable Development, 2009, s.24.
- 50 A.g.e., s.24.
- 51 ---, "Press Release", www.ammanplan.gov.jo/arabic/industry/Press_E.doc, 2007, s.1. (Erişim Tarihi: 05.01.2011)
- 52 Ladeene Freimuth, Gidon Bromberg, Munqeth Mehyar, Nader Al Khateeb, "Climate Change: A new threat to Middle East Security", *ECC-Newsletter*, 2008.
- 53 Jeannie Sowers ve Erika Weinthal, "Climate Change Adaptation in the Middle East and North Africa: Challenges and Opportunities", *The Dubai Initiative, Working Paper No:2*, Eylül 2010, s.9.

ORSAM AKADEMİK KADROSU

Hasan Kanbolat	Başkan
E. Tümğ. Armağan Kuloğlu	Başdanışman
Habib Hürmüzlü	Ortadoğu Danışmanı
Doç. Dr. Özlem Tür	Ortadoğu Danışmanı, ODTÜ
Doç. Dr. Harun Öztürkler	Ortadoğu Danışmanı, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel Ayhan	Ortadoğu Danışmanı, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Serhat Erkmen	Ortadoğu Danışmanı, Ahi Evran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şahin	Ortadoğu Danışmanı, Gazi Üniversitesi
Dr. Didem Daniş	Ortadoğu Danışmanı, Galatasaray Üniversitesi
Dr. Bayram Sinkaya	Ortadoğu Danışmanı, ODTÜ
Yrd. Doç. Dr. Esra Pakin Albayrakoğlu	Ortadoğu Danışmanı, Namık Kemal Üniversitesi
Dr. İlyas Kamalov	Avrasya Danışmanı
Dr. Süreyya Yiğit	Avrasya Danışmanı
Ogün Duru	Yönetici Editör
Bilgay Duman	Ortadoğu Uzmanı
Oytun Orhan	Ortadoğu Uzmanı
Sercan Doğan	Uzman Yardımcısı, Ortadoğu
Selen Tonkuş Kareem	Uzman Yardımcısı, Ortadoğu
Nebahat Tanriverdi.O	Uzman Yardımcısı, Ortadoğu
Uğur Çil	Uzman Yardımcısı, Ortadoğu
Nazlı Ayhan	Uzman Yardımcısı, Ortadoğu

ORSAM Su Araştırmaları Programı

Dr. Tuğba Evrim Maden	Hidroplitik Uzmanı
Dr. Seyfi Kılıç	Hidroplitik Uzmanı
Kamil Erdem Güler	Uzman Yardımcısı
Çağlayan Arslan	Uzman Yardımcısı

ORSAM DANIŞMA KURULU

Dr. İsmet Abdülmecid	Irak Danıştay Eski Başkanı
Prof. Dr. Muhamad Al Hamdani	Irak'ın Ankara Büyükelçiliği Kültür Müsteşarı
Prof. Dr. Hayati Aktaş	KTÜ Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı
Prof. Dr. Dorayd A. Noori	Irak'ın Ankara Büyükelçiliği Kültür Müsteşarı Yardımcısı
Yrd. Doç. Dr. Esra Pakin Albayrakoğlu	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Namık Kemal Üniversitesi
Hasan Alsancak	BP & BTC Türkiye, Enerji Güvenliği Direktörü
Prof. Dr. Meliha Benli Altunışık	ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Ahat Andican	Devlet Eski Bakanı, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Tayyar Arı	Uludağ Üniversitesi U.İ.B. Başkanı
Prof. Dr. Mustafa Aydın	Kadir Has Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Ali Arslan	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ersel Aydınlı	Bilkent Üniversitesi Fulbright Genel Sekreteri
Başar Ay	Türkiye Tekstil Sanayii İşveren Sendikası Genel Sekreteri
Doç. Dr. Veysel Ayhan	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Bağcı	ODTÜ U.İ.B. Başkanı
İtir Bağdadi	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ersan Başar	KTÜ Deniz Ulaştırma ve İşletme Mühendisliği Bölüm Başkanı
Prof. Dr. İdris Bal	Polis Akademisi ve Turgut Özal Üniversitesi
Kemal Beyatlı	Irak Türkmen Basın Konseyi Başkanı
Barbaros Binicioğlu	Ortadoğu Danışmanı
Prof. Dr. Ali Birinci	Türk Tarih Kurumu Başkanı
Doç. Dr. Mustafa Budak	Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Md. Yrd.
E. Hava Orgeneral Ergin Celasin	23. Hava Kuvvetleri Komutanı
Doç. Dr. Mitat Çelikpala	Kadir Has Üniversitesi U.İ.B. Başkanı
Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya	İstanbul Şehir Üniversitesi Rektörü
Dr. Didem Daniş	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan Ediger	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi Eraslan	Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Prof. Dr. Çağrı Erhan	Ankara Üniversitesi, ATAUM Müdürü
Yrd. Doç. Dr. Serhat Erkmen	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Ahi Evren Üniv. U.İ.B. Başkanı
Dr. Amer Hasan Fayyadh	Bağdat Üniv. Siyaset Bilimi Fakültesi Dekanı
Osman Göksel	BTC ve NABUCCO Koordinatörü

Timur Göksel	Beyrut Amerikan Üniversitesi Öğretim Üyesi
Numan Hazar	Emekli Büyükelçi
Habib Hürmüzlü	ORSAM Ortadoğu Danışmanı
Doç. Dr. Pınar İpek	Bilkent Üniversitesi
Dr. İlyas Kamalov	ORSAM Avrasya Danışmanı
Doç. Dr. Hasan Ali Karasar	Bilkent Üniversitesi
Selçuk Karaçay	Vodafone Genel Müdür Yardımcısı
Doç. Dr. Z. Nilüfer Karacasulu	Dokuz Eylül Üniversitesi U.İ.B.
Arslan Kaya	KPMG, Yeminli Mali Müşavir
Doç. Dr. Şenol Kantarcı	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Hicran Kazancı	ITC Türkiye Temsilcisi
İzzettin Kerküklü	Kerkük Vakfı Başkanı
Doç. Dr. Mustafa Kibaroglu	Bilkent Üniversitesi
Musa Kulaklıkaya	Türkiye Cumhuriyeti Nouakchott Büyükelçisi (Moritanya İslam Cumhuriyeti)
E. Tümgeneral Armağan Kuloğlu	Başdanışman
Doç. Dr. Erol Kurubaş	Kırıkkale Üniversitesi U.İ.B. Başkanı
Prof. Dr. Mosa Aziz Al-Mosawa	Bağdat Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Aleksandr Knyazev	Rus Slav Üniversitesi (Bişkek)
Prof. Dr. Mahir Nakip	Ahmet Yesevi Üniversitesi Rektör Vekili
Doç. Dr. Tarık Oğuzlu	Bilkent Üniversitesi
Murat Özçelik	Türkiye Cumhuriyeti Bağdat Büyükelçisi
Doç. Dr. Harun Öztürkler	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Çınar Özen	Ankara Üniversitesi S.B. Enstitüsü Müdürü
Dr. Bahadır Pehlivan Türk	TOBB ETÜ
Prof. Dr. Suphi Saatçi	Kerkük Vakfı Genel Sekreteri
Ersan Sarıkaya	Türkmeneli TV-Kerkük Haber Ajansı Türkiye Temsilcisi
Prof. Dr. Viktor Panin	Pyatigorsk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şahin	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Sirkeci	Regent's College, Londra, Birleşik Krallık
Bayram Sinkaya	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, ODTÜ
Mehmet Şüküroğlu	Enerji Uzmanı
Dr. İrina Svistunova	Moskova U.İ. Devlet Üniversitesi
Dr. Aleksandr Sotnichenko	St. Petersburg Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay Tanrısever	ODTÜ
Prof. Dr. Erol Taymaz	ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü Rektör Yrd.
Prof. Dr. Sabri Tekir	İzmir Üniversitesi İ.İ.B.F. Dekanı
Dr. Gönül Tol	MEI Türkiye Direktörü
Doç. Dr. Özlem Tür	ORSAM Ortadoğu Danışmanı, ODTÜ
M. Ragıp Vural	2023 Dergisi Yayın Koordinatörü
Prof. Dr. Türel Yılmaz Şahin	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Vatanyar Yagya	St. Petersburg Şehir Parlamentosu Milletvekili, St. Petersburg Üni.
Dr. Süreyya Yiğit	ORSAM Avrasya Danışmanı

ORTADOĞU ETÜTLERİ YAYIN KURULU

Meliha Benli Altunışık	ODTÜ
Bülent Aras	Dış İşleri Bakanlığı SAM Başkanı
Tayyar Arı	Uludağ Üniversitesi
İlker Aytürk	Bilkent Üniversitesi
Recep Boztemur	ODTÜ
Katerina Dalacoura	Londra Ekonomi Üniversitesi
F. Gregory Gause	Vermont Üniversitesi, ABD
Fawaz Gerges	Londra Ekonomi Üniversitesi
Ahmet K. Han	İstanbul Üniversitesi
Raymond Hinnebusch	St. Andrews Üniversitesi, Birleşik Krallık
Rosemary Hollis	City Üniversitesi, Birleşik Krallık
Bahgat Korany	Durham Üniversitesi, Birleşik Krallık
Peter Mandaville	George Mason Üniversitesi, ABD
Emma Murphy	Durham Üniversitesi, Birleşik Krallık

ORTADOĞU ANALİZ YAYIN KURULU

Prof. Dr. Meliha Benli Altunışık	ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Hasan Kanbolat	ORSAM Başkanı
Doç. Dr. Hasan Ali Karasar	Bilkent Üniversitesi U.İ.B.
Yrd. Doç. Dr. Serhat Erkmen	ORSAM Danışmanı, Ahi Evran Üniv. U.İ.B. Başkanı

MithatpaŐa Caddesi 46/6 Kızılay-ANKARA
Tel: 0 (312) 430 26 09 Fax: 0 (312) 430 39 48
www.orsam.org.tr, orsam@orsam.org.tr